

Opponensi vélemény

Kasza Péter

Magyar történelem Bécsből nézve.

Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve

c. akadémiai doktori értekezéséről

Kasza Péter disszertációjában többször arra is vállalkozik, hogy az őt nem kis munkával megkínáló főhőse munkamódszeréről, sőt belső mozgatóiról is szóljon. Megtudjuk hát, hogy Lazius gyorsan és könnyen fogalmazott, s hogy bizonyosan nagyon ritkán lehetett írásgörcse. A már-már irigykedőnek látszó elismerő szavak alapján esetleg arra gondolnánk, hogy a disszerens csak nagy belső küzdelmek árán jutott el ezekhez az erényekhez, ám bizonyosan nem erről van szó. A disszertáció ugyanis nem egyszerűen egy szorgos, az apró filológiai munkát nem rühellő, a kéziratárak és levéltárak világában otthonosan mozgó szerző munkája, de nem is csupán a témakör hatalmas szakirodalmát fölényesen kezelő nagy olvasottságú történészé, hanem egy sok hangfekvést megcélozni tudó világosan és görcsmentesen fogalmazni tudó értekező jelenlétét is megtapasztalja az opponenciára vállalkozó.

A méltatást az utóbbival kezdve tud nagyon személyes lenni a Waczulik Margitot megidéző előszóban, amelyet persze az képes igazán értékelni, aki hozzám hasonlóan találkozott is a régi magyaros összejöveteleken tudását időnként méltóságteljes szerénységgel felvillantó nagyszerű tudóssal, hogy aztán a dolgozat derekas részében ez a személyesség már csak ritkán szüremkedjék elő átadván helyét a hűvös vizsgálódásnak.

A keretek kijelölése történik meg a főcímet részben megismétlő első fejezetben, amely azt elemzi, hogy miképpen vált *terra incognitá*vá a magyarországi tudományosságban a Habsburg udvari történetírás. Fontos ez a bevezető annak ellenére, hogy a későbbiekhez képest kissé körülményeskedőnek, és túlírtnak találtam. Talán tömörebben is el lehetett volna jutni ahhoz a válaszhoz, hogy a felsoroltak szándékolt köznapiassággal szólva „labancok” voltak, s talán elég lett volna a kora újkorral foglalkozó áttekintéseket figyelembe venni, hiszen Gunst Pétert vagy Romsics Ignác mégsem szakemberei korszakunknak. Érdekes módon figyelmen kívül hagyja viszont Pirnát Antal véleményét. Felidézem tehát egykori mesterem szavait, jóllehet nála meglepő módon itt arra az ellenállási retorikára emlékeztető hang szólal meg, amit Kasza Péter dolgozatának egésze finom iróniával tol félre, s amelytől én is idegenkedem. Pirnát véleménye szerint a Habsburg-uralom nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, ám ezt tisztességesen megírni nem volt illendő. Ezen a tényen átsiklani csak Istvánffy Miklós tudott, az őt megelőzően a Habsburgok szolgálatában álló magyar történetírók valamiképpen mindig igyekeztek kibújni a feladat alól, mindig csak az előkészületekig jutottak el, mert hát valamiképpen az államhűség és az igazságérzetük nem volt összeegyeztethető. Pirnát ebben az összefüggésben említi Oláh Miklóst, Bornemisza Pált, Verancsics Antalt, Révay Ferenc alnádort, a Bonfinit töredékesen folytató Zsámbokyt, akinek utódja Hugo Blotius némi megbotránkozással jelentette főnökeinek, hogy a nagy előd hagyatékában nincs ott az ígért szöveganyag. Kasza bizonyára nálam pontosabban tudná kimutatni, hogy hol sántít ez az elképzelés, én viszont csak elismeréssel tudom szemlélni a főnökeit elaltatni tudó, s idejét persze nagyon hasznos egyéb tevékenységekre fordító Zsámbokyt, ám az bizonyos, hogy az ismertetett Pirnát tanulmányt (*Az ars historica és Forgách Ferenc*) kár volt figyelmen kívül hagyni. Ezt követően könnyedebb, de persze elengedhetetlenül fontos fejezetben Lazius életrajzának, és tevékenységének az újabb szakirodalmat is feldolgozó áttekintése következik, majd kezdetét veszi a megalkuvás nélküli filológiai aprómunka,

amelyben a főhős szövegeit megőrző kéziratok megvallatása, információt sejtető további kéziratok, vagy forrás-voltukkal kecsegtető levéltári fondok átvizsgálása a feltártak invenciózus megszólaltatásával párosul.

A disszertációnak ez a föltétlenül kiemelendő erénye már ebben a megalapozó fázisban is megfigyelhető. Itt azért tud Michael Mayr és Waczulik Margit eredményeit is meghaladó megállapításokra jutni, mert a már persze majdnem összeálló koncepció birtokában sem hagyta nyugodni az Esztergomi Főszékesegyház Könyvtárának katalógusában leírt, s a leírás alapján érdektelennek látszó tétel. A jóval későbbi udvari orvos és történetíró Johann Wilhelm Mannagetta másolata ugyanis egy olyan szövegváltozatról készült, amely végül mégiscsak sokat elárult Wolfgang Lazius folytonosan változó koncepciójáról.

Mivel az aprólékos érvelést részletesebben méltatni nem feladatom, s még a kulcsponyi mozzanatok felidézése sem lenne könnyű, csak annyit mondhatok, hogy Mayr és Waczulik elképzelésétől eltérő koncepciót dolgozott ki a bécsi kódexek keletkezésének sorrendjéről. Meggyőzően körvonalazódik az is, hogy miképpen módosul jelentősen az új részek megírása, illetőleg a meglévők átcsoportosítása során Lazius kiinduló víziója. Megtudjuk, hogy a megírás és az összerendezés első fázisában a magyar történelmet illetően egy rövid földrajzi és történelmi bevezetővel ellátott kortárs történet volt a történetíró célja, amely bizonyos tekintetben egy egyetemes történelmi tárgyat, illetőleg Bécs történetét bemutató korábbi műveiből eredeztethető, s ebben az első fázisban többnyire az adott tárgyban írott kommentárok könyveként definiálta önmagát.

A gazdagodás eredményeképpen 1548 tájára már egy nagyobb léptékű, *Rerum Pannonicarum libri* részeként képzelte el az általa írott, vagy elődjétől Veliustól örökölt részeket, majd Bonfini művének alapos megismerése következett. E megismerésnek egy külön alfejezetet is szentelt a disszerens (*Egy osztrák Bonfini, úton a decades felé*), amelyben azt valószínűsíti, hogy a Bonfinit kiadó Brenner Mártonnal szoros kapcsolatot tartó Kretschner Lőrinc, valamint az

udvari káplánként foglalkoztatott Bornemisza Tamás mellett Lazius történetíróként és orvosként is egy olyan udvari kör tagja volt, amelynek együttműködő légkörében immár az uralkodójuk által uralt, illetve uralni vágyott területek egésze történetének megírását tekintette feladatának. Az így létrejött *Rerum Austriacarum decades* összeállítása lett immáron a fő cél, vagyis a hajdan Mátyás szolgálatában álló nagy olasz imitációjáról beszélhetünk.

Kasza a megelőző fáradozást nem kímélő filologizálás eredményét nagyon szuggesztíven tárja elénk, bár a hipotetikus elemek meglétét sem titkolja el. Nyilván arra céloz, hogy egy nemzet vagy egy nép reprezentatív történetének ilyen felépítése inkább tipikusnak, mint egyedinek tekinthető.

Az alábbi megjegyzések nem is erre vonatkoznak, hanem arra, hogy bizonyos egyenetlenséget vélek észlelni a Lazius által használt műfaji tradíció kezelésében. Egyfelől csak elismeréssel regisztrálható, hogy felismerte a Sallustius reminiszcenciákat Lazius szövegében. Meggyőzőnek látszik a párhuzam Sullától Bocchus numida királyhoz elrendelt követjárás, és az Izabellához küldött Salm követsége között, s Kasza szorgalmára és igényességére valló, hogy a Bécsben őrzött sok Sallustius példány közül előkereste azt is, amely Lazius gyűjteményéből került a Nemzeti Könyvtárba, s ugyanez mondható el a Hans Ungnad csapataira vonatkozó részletről is. Talán az ellen sem lehet kifogásunk, hogy a disszerens a kialakulatlanságra reflektáltan a modern *monográfia* terminussal illeti elbeszélő szövegeit, jóllehet nem Baranyai Decsi János volt az egyetlen a korai újkorban, aki *historiának* nevezte Sallustius két nagy művét.

Kifogásom inkább a kommentár terminus laza kezelése ellen van. A *Commentariorum rerum Austriacarum* cím magyarázataként ugyan azt olvassuk, hogy az alakuló koncepció viszonylag korai fázisában készülhetett, s később sohasem használta a *Commentarii* megjelölést (51. l.), ezt megismétli később (57. l.), majd Sallustiusról szólva azt olvassuk, hogy őt időben az *in extenso* ránk maradt prózai történeti művei közül csak Caesar előzi meg a kommentárjaival, de

azok „kissé más műfajt képviselnek” (87. l.). Ezt követően arról ír, hogy Lazius adatok betoldásával gyakran kiszínez egy-egy eseménysort, majd a következőket olvassuk: „Lazius a jelek szerint nem csak Sallustiust, de Caesart is sűrűn forgatta”.

Ez az érzékeny megfigyelés tovább is építhető lenne, ha a szerző kitérne azokra az antik, majd a korai újkori ars historicákba is átszivárgó reflexiókra, amelyek a *commentaria* műfajt elhelyezik a történetírás nagyobb egységében. Magyar nyelvű vezetője is lenne ebben, első renden ismét csak a fentebb említett Pirnát-tanulmány. Ő az antikvitásból Cicero *Brutus*ára hivatkozik, aki úgy véli, hogy ha Caesárhoz hasonló nagy írásművészettel képes valaki a műfajt művelni, akkor a történetírásban a tiszta és világos megfogalmazás eszményét megvalósító önálló műfajról beszélhetünk, ám az ilyen írásművészettel nem rendelkezők kezén csupán az anyaggyűjtés legfejlettebb műfaja lehet, amely mintegy nyersanyagot szolgáltat az igazi történetírás számára. Szívesen olvastam volna tehát arról, hogy értelmezhető-e és hogyan ebben az összefüggésben Lazius koncepciójának a *Commentariától* a *decas* irányába tartó átrendeződése.

A korai újkori ars historica irodalom ilyen szempontú áttekintése Lazius helyének kijelöléséhez is kínálna tanulságokat analógiákat. Ismeretes, hogy Pirnát e koncepció jegyében egyszerre emeli fel és fokozza le kedvenc Forgács Ferencét, hiszen egyfelől a rendiség európai színvonalú kidolgozójának tartja a politikai elméletben, másfelől viszont úgy gondolja, hogy történetíróként csupán segédanyagot szolgáltatónak tekintette magát, jóllehet persze művének erős sugallata is volt Brutus számára.

Talán mindennek az első fejezetben is felvázolt tabló számára is lenne üzenete. A műfajilag is nehezen besorolható Forgácsot tehát semmiképpen sem helyezném Istvánffyval együtt a „a szellemi függetlenség birtokában író magányos csillagok” társaságába. Az eddig nyilvánosságra hozott részletek alapján nagyon úgy tűnik, hogy a nagy jelentőségű felfedezésben társának, Petneházi Gábornak van igaza, aki szerint Gian Michele Bruto volt az, aki

valamiképpen táboron kívüli pozícióból tudott beszélni a magyar történelemről, s annak 16. századi szakaszáról, s műve „szándékos bonyolultsága ellenére, vagy ennek köszönhetően, már egyszerre tudta szolgálni az 1526 után kettészakadt magyar politikai közvélemény, valamint a bécsi és gyulafehérvári udvar igényeit és ízlését”.

Módszertani szempontból ugyan már érintettük, de mégis külön méltatásra is érdemes az, ami a nagyobb egységekből kiemelhető ötödik decas szövegeivel történik. Kasza Péter itt nagyon gazdag, és a szakmai közvéleményben jól fogadott saját előzményekre támaszkodhatott, hiszen egyik kezdeményezője, majd szorgos munkása volt annak, hogy az 1540-es évek elején Buda birtoklásáért folyó küzdelemről a nagy európai és magyarországi narratívákban leírtakat a közvetlenül az események menetében született kisebb szövegek elérhetővé tétele kövesse. A filológiai alaposág ez alkalommal is megalkuvás nélküli. A már publikált szövegek átvétele igényesen megoldott, az egyes források felvezetése során csak elvétve találkozunk ismétlésekkel. Ezt is csupán a rend kedvéért említem meg, hiszen mint a disszerens műve elején kijelentette, ez a szöveg nyomtatásban nem jelenik meg, tehát ilyen típusú aggodalmakra nincs ok.

A feldolgozás filológiai alaposága most is lenyűgöző. Az egyes szövegek megírásának körülményei, pontos helye és időpontja, a szövegek különböző változatainak forrásai, megfogalmazóik informáltságának szintje (szemtanúk voltak vagy szóbeli, esetleg írásos formára támaszkodhattak) elképesztő akribiával körvonalazódik. Minden számba vett dokumentum esetében világossá válik, hogy milyen érvek alapján és mit tekint a Lazius vagy mások által leírtakból hitelt érdemlőnek, s hol kezdődnek a kenyéradókat kedvező színben feltüntető elrajzolások. Nem tartom kizártnak, hogy hozzám hasonlóan más is kissé megszépítőnek tartja az egyes részletek pontosságáról elmondottakat, de mivel a mérték megállapítása ilyen esetben egészen bizonyosan szubjektív, sokkal fontosabb hogy dokumentált és áttetszővé tett érveléssel dolgozik.

A dokumentáltsággal kapcsolatosan persze mondhatjuk, hogy sokkal könnyebb ma dolgoznunk, mint elődeinknek, hiszen Kasza Péternél is azt olvassuk, hogy elég volt egy gyors telefon az ambrasi kastélymúzeum vezetőihez ahhoz, hogy kézbe vehesse Lazius egyik szövegének a szakirodalomban lényegében ismeretlen 1577-es kiadásána digitális másolatát, ám világos, hogy nagyon benne kell lenni a témában ahhoz, hogy tudjuk milyen intézményt kell feltárcsáznunk. Arról nem is beszélve, hogy alapos filológiai felkészültség és jól működő történész-szimat is kellett ahhoz, hogy ez az egyszerre szórakoztató és szakszerű szöveg egy nagy fejezet részévé váljon. A tiroli Ferdinánd 1566-os hadjáratáról írott Lazius-műnek ugyanis az alapkódexekben olvashatókon és az ambrasi példányon kívül egy további változata is előkerült az *Acta Facultatis Universitatis Vindobonensis* lapjain, amely nagy valószínűséggel Lazius kézírásában maradt ránk, s amely bizonyosan a legkorábbi változat. S mivel Kasza Péter érvekkkel tudta alátámasztani az egyes változatok időrendjét is, ahogy ő fogalmaz, „jól datálható fázisfotókkal” rendelkezünk a szöveg keletkezéséről. A dolgot még izgalmasabbá tette, hogy azt is sikerült rekonstruálnia, hogy az egyes fázisok milyen források alapján öltöttek új alakot. Ezt már nem részletezem, csak a legszenzációsabbat említem meg: ki tudta deríteni, hogy a szóbeli és írásos beszámolók mellett (ezek egyike egy kalandvágó orvos tollán született meg) a legszenzációsabb az, hogy az utolsó fázisban a hadjáratban ugyancsak résztvevő plébános, Wolfgang Schmeltzl, *Der christlich und gewaltig Zug in das Hungerland* c. verses krónikájából származik. Kasza természetesen annak is utánajárt, hogy ki lehetett a közvetítő Lazius és Schmeltzl plébános úr között. Ennyi fáradozás után persze megérdemelte volna a disszerens és talán az opponens is, hogy a Laziusnál megszületett végső változat az átlagosnál tárgyilagosabb szemléletű legyen, ám tárgyszerű történészként természetesen regisztrálnia kellett, hogy a pártütő magyarok (a Bebek-testvérek) bármiféle részsikereit elhallgató labanc szellemű összegzés született, az opponens pedig Kasza épületes szép vigasztalódhat: „de azt érdemes fejben tartani, hogy nemzeti

önismeretünk szempontjából a bécsi olvasat megismerése ugyanolyan fontos, mint a fülünknek ismerősebben csengő ellenállási retorika”.

Hasonló erényekkel ékes a befejező fejezet, amelynek végén Kasza Péter azt mutatja ki, hogy Szigetvár 1556-os ostromának leírása során főhőse szinte plagizálja Zsámboky János szövegét. Ez tehát kevésbé érdekes számunkra, annál inkább a megelőző részek, amelyek a szokásosnál direkterben szólítják meg még az irodalomtörténészeket is. Mivel e fejezet egy fontos része éppen az irodalomtörténeti összejövetelek egyikén hangzott el nagy sikert aratva, s további részletek is megjelentek, ezúttal eltekintek a kimerítő taglalástól. A módszer hasonló, mint a megelőző fejezetben volt, az esemény latin és nemzeti nyelvű szövegeinek összehasonlító vizsgálata történik meg. Itt több magyar nyelvű publikációra is építhet (csak a közvetlen előzményeket tekintve Szakály Ferenc forrásközleményére és Végh Emese dolgozatára), de természetesen maga is előáll új forrással, mert hát „rábukkant” Bécsben a renegát Patay Ambrus vallomására. Mondanom sem kell, hogy nagyon értő módon vázolja fel, milyen különbségek vannak az egyes változatok között, s utal ezeknek az eltérő műfajokra és a célba vett közönség elvárásaira visszavezethető okaira is. Úgy gondolom azonban, ezen a területen még akad kiegészíteni való.

Egyfelől hiányolom a felekezeti szempont teljes hiányát. Először azt a könnyedséget találtam gyanúsnak, ahogyan Kasza egy „rekatolizáló tudósról szóló verses példázatként” emlékezett meg Tőke Ferenc Spira Ferencről írott históriájáról, holott ez a 16. századi vallási polémiák középpontjában álló történet, hiszen a katolikusból előbb protestánsná lett, majd az inkvizíció vendégszeretét élvezve katolizált, később pedig a predestináció dogmájának mély átélése következtében kárhozatra rendelt emberként öngyilkosságot elkövető olasz férfiú halálát a két nagy tábor természetesen eltérően értelmezte. A protestánsok Spirát az inkvizíció áldozatának tekintették, a katolikusok szerint pedig a predestináció embertelen doktrínája kergette a kétségbeesésbe, majd a halálba. Volt aztán egy

számomra különösen fontos kis csoportosulás is, amely a kilátástalan teológiai viszálykodás kikerülhetetlen következményének tekintette a megrázó tragédiát.

A jó protestáns Tőke Ferenc természetesen egyértelműen az inkvizíciót tette felelőssé, de a disszertáció szempontjából az a legfontosabb, hogy ez a mély protestantizmus a Szigetvárról szóló szövegének is centrális eleme. Míg tehát az eseményről az uralkodónak feljegyzést készítő Horváth Márk természetesen egyáltalán nem beszél a maga és emberei felekezeti hovatartozásáról, addig Zsámboky és Lazius nyilvános gyónást végző, és miséző katolikusokat csinál a várat hőiesen védő sereg minden tagjából, beleértve a kapitányt is, Tőkénél pedig az egész társaság protestáns lesz. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy a protestáns történelemszemlélet minden fontos mozzanatát beleírja szövegébe. Számára nyilvánvaló, hogy a magyar nép azért tudott csodálatosan bátor lenni Szigetvárott, mert „Istennel és egymással is egyességben voltak”, hiszen a jó tisztartó és népe egyaránt *Igaz hittel kiáltja vala Istent, mert a szigetiek közt az Isten vala.*

Ennek az erős protestantizmusnak irodalmi konzekvenciái is vannak. Kasza Péter a latin nyelvűektől eltérő fontos különbségnek tartja, hogy Tőke magyar nyelvű szövege felsorolta az elesett dél-dunántúli katonák neveit is, hiszen „jó eséllyel számolhatott azzal, hogy versének hallgatósága majd ráismer az ily módon megörökítettekre”. Ez bizonyára így van, s ez összhangba is hozható a 16. századi protestáns irodalom alapvetően tanító jellegével. Viszont föltétlen emlékeztetnem kell arra, hogy létezik ennek a névsorolvasásnak olyan esztétikai szempontból egészen kivételes és felkavaró változata is, amelyről joggal feltételezik az irodalomtörténészek, hogy valóban közösségi alkalomról hangozhatott el, egy adott végvári közösség számára emlékeztető lehetett közös hőstetteikre. A Vadai István Pap Balázs szerint rendkívüli nyitottságról tanúskodó világi ember által a kun kódexbe bemásolt *Cantio de militibus pulchraról* van szó, amely sok irodalmárt elemzésre csábított, de és a legemlékezetesebb Jankovits László tollán született meg. Mint a pécsi irodalomtörténész meggyőzően kifejti, ez a didakticizmustól mentes poétikai elvek szerint szerveződő szöveg már első

sorában is emlékezésre felszólítva (*Emlékezzünk az király végházárul*) sorolja fel a jó vitézeket, hogy aztán maga a közös történetük legyen derekas bajtársiasságuk megjelenítője. A Tőke által összeállított névsor háttéréhez Tinódi szövegein kívül ez is hozzátartozik.

Ezeket szerettem volna föltétlenül elmondani Kasza Péter disszertációjának szorosabban vett értekező részéről. Természetesen áttekintettem a szövegközlő egységet is, amelyről megállapítható, hogy egy felkészült filológus nagyon precíz munkája, amelyben a fő szöveget alapos szövegkritikai jegyzetek övezik. Jó megoldásnak tartom azt is, hogy a feltételezett olvasóközönség igényeihez igazodva a tárgyi jegyzetek a magyar fordításhoz csatlakoznak. Ezek is példásan szakszerűek, és a legnagyobb összhangban vannak az értekező részben elmondottakkal.

Egészében Kasza Péter disszertációját egy érett tudós nagy odaadással elvégzett munkájának tartom, amely minden tekintetben alkalmas arra, hogy általa elnyerje az MTA doktora fokozatot.

Szeged, 2023. január 4.

Balázs Mihály